

ALİ EMİRİ'NİN YEMEN ISLAHINA DAİR GÖRÜŞLERİ

Yahya YEŞİLYURT*

ÖZET

1517'den sonra Yemen, Osmanlı idaresine geçmiştir. Bu tarihten sonra Devletin güney topraklarını oluşturmaktaydı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin güney politikasını da belirliyordu. Stratejik açıdan önem arz eden bu bölge, çeşitli devletlerin de doğu siyasetlerinde yer bulmuştur. Özellikle İngiltere'nin Yemen bölgesine yönelmesinin ardından bu coğrafyada çıkar ve hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Osmanlı Devleti ise hâkimiyetini güçlendirmenin gayreti içerisinde olmuştur. Özellikle de son yıllarda idari olarak kurumlarını güçlendirmenin yollarını aramıştır. Hâkimiyetini pekiştirmek için kurduğu kurumları denetleme yoluna gitmiştir. Ali Emirî Efendi de, devlet politikası gereği, bu kurumları denetlemek için Yemen'de bulunmuştur. Bu bölge hakkındaki önerisi ise gerçekçi ve dikkate şayandır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yemen, Islahat, Ali Emirî, Teftiş Heyeti.

ALİ EMİRİ'S VIEWS ON THE REFORMATION OF YEMEN

ABSTRACT

Yemen goes under the ottoman rule after 1517. Since then, Yemen was composing southern territory of the State. At the same time, it was the southern policy of the Ottoman Empire. Strategically important, this region has taken place in various states eastern policies. In particular, when England turns its politics toward Yemen, the fight for dominance and profit begins in this region. The Ottoman State, on the other hand, tries to enforce its dominance. Especially in recent years of its

* Arş. Gör. Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
yahyayesilyurt@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

rule, the state looks for ways to strengthen its institutions administratively. The state takes up a new policy of controlling its institutions to consolidate the sovereignty. Ali Emirî Efendi, as a policy of the state, has been to Yemen to investigate these institutions. His proposal about this region is realistic and worth attention.

Key Words: Ottoman Empire, Yemen, Reformation, Ali Emirî, Investigation Board

Giriş

Yemen bölgesi, genel itibariyle Arabistan Yarımadası'nın güneybatı kısmından ibaret olan bir ülke konumundadır. Güneyden Aden Körfezi ve batıdan Kızıldeniz ile çevrili olmasına binaen iç kısımlarda ise Dehna Çölü'ne kadar uzanmaktadır. Doğusunda Hadramût (Hadra-ı Mevt), kuzeyinde ise Asir bölgesi bulunmasına rağmen bu iki bölgeyi Yemen dâhilinde kabul edenlerde bulunmaktadır. Yüzölçümü yaklaşık olarak 1.250.000 kilometre kare olarak gösterilmektedir.¹

İslam'ın doğuşuna kadar yaklaşık 3.000 seneyi bulan geçmişiyile Yemen, Ad, Main, Sebâ gibi medeniyetlere beşiklik etmiştir. Hadramût ve Mehre gibi bölgelerdeki medeniyetlerin geçmişi, oldukça eski olmasının yanı sıra bu bölgedeki medeniyetler, imar ve ticaret açısından da parlaklık göstermiştir. İşte bu açıdan Yemen bölgesine bakacak olursak, tıpkı Anadolu Coğrafyası gibi, dünya üzerindeki birçok topluluğun kökenin olarak bu coğrafyaya ait olması kaçınılmazdır. Nitekim denizcilik sanatıyla Yemenliler, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve İran Körfezi gibi bölgelere çok rahat seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Milattan önce 4000 yılında Mısır'a ve 3000 yılında da Irak'a ulaşmışlar ve buralara yerleşerek, yaşama ait birçok bilgiyi ve kültürü bu coğrafyalara taşımışlardır.²

XVI. yy.'a gelindiğinde Yemen'in ve özellikle de Aden Limanı'nın stratejik konumu uluslararası ticarete daha da güç kazanmıştı. Aden Körfezi'nin bu coğrafyada olması ve Kızıldeniz ile

¹ Yemen'in 1891 yılındaki siyasi sınırları hakkında bkz., Şemseddin Sami, **Kamusü'l-Alam**, C.6, İstanbul 1317, s. 4807.

² Abdul-Rahman Al-Haddad, **Cultural Policy in the Yemen Arab Republic**, Fransa 1982, s. 9.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

Hint Okyanusunu birleştirme görevinin Yemen'e verilmesi, özellikle denizlerde yapılan coğrafi keşiflerden sonra bu ülkenin stratejik durumunu daha da önemli hale getirmiştir.³ Her ne kadar Ümit Burnunun keşfedilmesi Kızıldeniz yolunun önemini azaltmış olsa da, ilerleyen yıllarda Afrika Kıtası'nı dolaşmanın ne kadar masraflı ve uzun bir süreye mal olduğu ortaya çıkınca, bölgenin önemi tekrardan artacaktır. Nitekim Aden; Hindistan, Habeşistan, Umman ile Arap Yarımadası'nın bir kavşağı halinde gelerek kara ve deniz yönünden önemli bir nokta haline gelmiştir. Aden'den başka Kızıldeniz'in doğu yakasındaki Moha, Hudeyde şehirleri ve Kamaran adası da bu bölgenin diğer stratejik noktalarını oluşturmuştur.⁴

Yemen; Kahtan, Main Seba, Himyer, Habeşliler hâkimiyetinde idare edilmiştir. İslamiyet'in bu coğrafyaya yayılmasından hemen önce ise İran hâkimiyetine geçmiştir. 632 yılında ise İslamiyet, San'a'ya kadar ulaşarak bölge İslam idaresine alınmıştır.⁵ Akabinde Emeviler, Abbasiler, Al-Necah Sülalesi, Eyyübiler, Gassaniler, Resuli Hanedanlığı, Amiriye gibi idareler altında yönetilmiştir.⁶

1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı aldığı haberi duyulunca Yemen'de bulunan Emir İskender, Osmanlıların Yemen'i alıp Kansu Gavri gibi aynı akıbete uğramaktan çekinmeye başlamıştı. Bu sebepten dolayı İskender, halkı San'a'nın büyük cami'si olan Cami'i Kebir'de toplayarak Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını, kendisinin de ona bağlı olduğunu açıkladı ve adına hutbe okuttu.⁷

Bu tarihten itibaren valileri aracılığıyla Yemen'i yöneten Osmanlı Devleti, 1635 yılına kadar süren ayaklanmalar neticesinde Yemeni, Zeydî şeyhlerinin idaresine terk etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Mısır'da etkinliği azalmaya başlayınca Kızıldeniz'le gereği gibi ilgilenilmemiş ve bu durumun bir sonucu olarak Yemen İmam Mutahhar'ın soyundan gelenlere, tekrardan ele geçiriliş tarihi

³ C. Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (Çev. Nejdet Gök), C. I., İstanbul 2004, s. 38; Fernard Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. M.Ali Kılıçbay), C.1, Ankara 1993, s.663-669.

⁴ İ.Süreyya Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12 (1982), s.430-433.

⁵ Nuri Ünlü, *İslam Tarihi*, İstanbul 1984, s. 55.

⁶ İhsan Süreyya Sırma, *Yemen İsyancıları*, İstanbul 1996, s. 32; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyübi ve Devlet*, İstanbul 1987, s.62; Hulusi Yavuz, *Rumuzi Tarihi*, Ankara 2003, s. LXXI; G. Wyman Bury, *Arabia Infelix or The Türks in Yamen*, London 1915, s.12.

⁷ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1308 (1890/1891), s. 58.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

olan 1848 yılına kadar, terk edilmek zorunda kalmıştır.⁸ Yeniden idarenin sağlanmasından sonra ise bölgede idari teşkilatlanma yoluna gidilmiştir. Nitekim bu idari teşkilatlanma sonucu bölge kontrol altına alınmak istenmiştir. Sağlanmak istenen düzeni, çeşitli tarihlerde gönderilen tahkik ve teftiş heyetleri ile kontrol ettirilmiştir.

Aşağıda ele alacağımız Yemen ile alakalı görüşler ve çözüm önerisi, bu amaç doğrultusunda Yemen'e gönderilmiş, mali müfettiş Ali Emiri'ye aittir.

Yemen, yaklaşık olarak dört asır gibi bir müddetle Osmanlı Devleti egemenliğinde kalmıştır. Yüz yıllar geçmesine rağmen Osmanlı Tarihi içerisinde Yemen çok az yer bulabilmiştir. Bölgenin uzak oluşu tarihçilerimiz için bir nevi sebep oluşturduğunu da söyleyebiliriz. Bizler Yemen hakkındaki bilgileri ya yabancı oryantalistlerin bakış açısıyla yahut ta yerel tarihçilerin aktardıklarıyla öğrenmekteyiz. Bu açıdan bakılacak olursa Yemen üzerine yapılan çalışmalarında bizim coğrafyamıza özgü olarak sınırlı sayıda olduğunu müşahade etmekteyiz. Bu bağlamda Ali Emiri'nin Yemen Hatıratı ve bu eserin içindeki bir bölümü oluşturan Yemen'e dair önerileri önem arz etmektedir.

Ali Emiri Efendi, Yemen hakkındaki önerisini sunmadan önce, Yemen hakkında yazılmış bir takım layihaların değerlendirmesini yapmıştır. Bunları okuduğunu söylemiştir. Hepsinin, içerisinde barındırdığı durumları maddeler halinde özetlemiştir. Şüphesiz daha önce verilen önerilerin önemli olduğunu da altını çizmiştir. Ancak Yemen coğrafyasında yaşayan insanların beşeri yapısının bilinmeden bunların bir önemi olmadığını da eklemiştir. Bu önerileri sıralı olarak verdikten sonra geçersizliğini belirtmek için tek tek ele almıştır. Nitekim bu önerilerin birinci maddesi olarak memurların ıslahını ele alıyor. Yemen'in ıslahı hakkında birçok layiha okuduğunu belirterek bu ıslahın yeterli olmayacağını ileri sürüyor. Hüseyin Hilmi Paşa zamanında memurların ıslahına önem verildiğini ve gereğini yerine getirmeyenler hakkında işlem yapıldığını söylüyor. Hatta bunları sonradan gazetede neşredilerek, bundan ders çıkarılması için yöntemler uygulandığını belirtiyor. Bu durumun yanlış olduğunu, burada yaşayanların tepkisini çektiğini ve devlete karşı gelecek kişilerin ekmeğine yağ sürdüğünü açıklamaya çalışıyor. Hatta ıslah için cezaya başvurulması buradaki

⁸ İ.Süreyya Sırma, *agm*, s. 441; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, (Çev.Neşet Çağatay), Ankara 1992, s.289; 1848 yılına kadar geçen süre içerisindeki Zeydi İmamlar için bkz.Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C.2, Ankara 1969, s. 437-440.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

bazı ileri gelenlerin kalbini kırdığını yazıyor. Zaten memurların ıslahının gereklilik arz ettiğinden bunun özel bir teşebbüs olarak gösterilmesine karşı çıkıyor. Devletin asli görevini ıslahatmış gibi sunmanın geçersizliğini savunmuştur.

İkinci olarak ele alınan madde, Yemen'in üç vilayete ayrılmasıdır. Bu madde de liva ve kazaların sayısının artırılması ve ayrıca yeni köylerin kurulması öngörülmüştür. Ali Emirî, maddeler sıraladıktan sonra ele aldığı değerlendirme kısmında bu maddenin de önemsizliğine değinmektedir. Çünkü kaza ve livaların çokluğu demek masraflarının çokluğu demek olduğunu belirterek, bir faydasının olmadığını belirtmek istemiştir.

Şimendiferler ve yollar yapılınsın diye belirtilen üçüncü ıslah maddesine ise bunların yapılmadan önce iyi bir araştırma yapılmasını öneriyor. Zira Hudeyde'den Cimele'ye kadar bir şimendifer inşasının hem masraflı olacağını hem de faydasının sınırlı kalacağını belirterek önemsizliği üzerinde durmuştur.

Kahvelikler yetiştirmek, ziraat, ticaret ve sanayi gibi istihdam kollarının geliştirilmesine ise çok iyi tahkik edilip ona göre hareket edilmesini öneriyor. Yapılacak bir yatırım için önceden herhangi bir araştırma yapılmadan böyle bir yatırıma girişmenin hiçbir önemi olmadığını vurguluyor. İşin başından beri araştırma yapılmasına başlanılmış olmasını bile yetersiz görüyor. Bu madde için sonradan ele alacağım ıslahata dair özelliklerin, göz önünde tutulması gerektiğini belirtiyor.

Altıncı olarak sahilden cephan ve tüfek ithaline ahalinin herhangi bir harekâta bulunmamasına fırsat verilmemesi için sahillerde muhafaza edilmesi gerekliliğidir. Bunun ise Aden ve Umman'a kıyısı olan bir kıta da ne kadar tertibat alınırda alınırda mümkün olamayacağını söylüyor.

Yedinci madde olarak askeri gücü artırmak olduğunu belirtmektedir. Bu maddeye ise Yemen'in Tihame bölgesinin sarp kayalıklardan oluştuğunu ve Cebel kısmının ise dağlık arazinin tam tersine olduğunu belirten bir açıklama düşüyor. Buraların hava durumu hakkında bilgi vererek geceleri ısının düştüğünü, sabahları soğuk olduğunu öğle vakti ise gayet hararetli olduğunu belirtiyor. Su kuyularının varlığını söylüyor. Ancak bunlara itibar edilmediğini belirtiyor. Suların iyi olmadığından halkın su içine kahve kabuğundan oluşan, kişr diye tabir edilen bir maddeyi katarak, iyice kaynattıktan sonra içtiklerini söylüyor. Akşam ve sabahları bu sudan içmektedirler diye devam etmektedir. "Yolda giderken yanlarına darı ve bu sudan alırlar. Susuzluklarını böylece giderirler." Bundan başka evlerinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

yapısının çok güçlü olduğunu ve toprakların yıkamayacağını belirtiyor. Hatta Miralay Nazif Bey namında bir subayın, bir haneye 4.800 adet top mermisi attığı halde eşkıyaların buradan çıkmadığını ve hanenin yıkılmadığını anlatmıştır. Buna mukabil askerlerin su içip hane önünde şişip kalmaları bunların maneviyatlarının bozulmasına sebep olmuştur, diyerek Yemen'de asker sayısının artırılmasının bir şeye kifayet etmeyeceğini yazmıştır.

Sekizinci olarak belirttiği, bazı kimselere maaş verilmesi ve evladının memur olarak istihdam edilmesi, maddesi ise kısmi olarak onayladığı bir maddedir. Şöyle ki; İngiltere'nin Lahec ve Nevahi-ı Tis'a bölgesindeki yerlileri elde etme yönteminin bu şekilde olduğunu söylemiştir. Bu yöntemle buradaki hâkimiyetin sağlanması kaçınılmaz olarak görmektedir. Ancak her bölge ve her aile için geçerli olmadığını da dile getirmektedir.

Dokuzuncu maddede yerli halktan kolordu teşkil edilmesi olarak sıralamıştır. Bunun bir takım zorluklarına ise şu yolla dikkat çekmiştir. Bir kere Cebel ahalisinden ordu kurulsa burada yaşayan kişilere pek itibar edilemeyeceğinden ilerde sorun teşkil edeceğini belirtiyor. Yani bir kısım yerlerin ahalisinin karakterine güven duyulamayacağı hususunu belirtiyor. Buna karşılık Tihame bölgesindeki yaşayan ahaliden ordu kurulacak olsa bunlardan dört askerin Cebel bölgesindeki bir askere bedel bile olmayacağını söylemiştir. Bir sonraki kısımda ele alacağı Yemen'in ciddi ve hakiki ıslah çarelerinde bu maddenin neden zor olduğunu açıklayacağını yazmıştır.

Onuncu madde de maliye ve adliye için daimi bir heyet bulundurulmamalı ve belli bir merkeze bağlı olmayıp gezici mahiyet arz etmeli diye belirtilmiştir. Buna Ali Emiri, daha önce gönderilen teftiş heyetlerinin belli bir merkezi olmadığını söyleyerek bunların önerilerinin de yetersiz kaldığını belirtmiştir. Ayrıca kabile hayatının hüküm sürdüğü yerde nüfus sayımı yapılmasının güçlüğüne dikkat çekerek, bu yapılsa bile kabilelerin düşmanlığını üzerlerine çekeceğini belirtmiştir.

Madde olarak sıralamada bulunmayıp daha sonra açıklama kısmında var olan bazı maddelere gelince, bu maddelerden on birincisi; askeri nizamnameye göre bölge insanından asker alınmasıdır. Emiri Efendi, bu eğer uygulanabilse çok faydalı olacağını ancak en ufak bir aksaklıkta yani askere alınmama durumunda bu halkın kabile hayatına katılacağına dikkat çekiyor. Bu ise herhangi bir isyan durumunda Yemen'in derdi azken daha da artacağını söyleyerek endişelerini dile getiriyor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Yine sırlamada belirtmeyip sonradan ele aldığı on ikinci madde de imamlık davası eden bazı Sadat, yani Peygamber soyundan gelen ailelere, hadlerinin bildirilmesi hakkındaki öneridir. Buna ise Ali Emirî Efendi gerek görmeyerek; “Eğer bir aile, Peygamber soyundan ise zaten bu orada tanınır, bilinir. Eğer Peygamber soyundan değilse zaten kimse itibar etmez. Yok devlet bu kişileri dikkate alır da, bu kişiler de ben İmam’ım deyip ortalığa çıkarsa, başına hemen işi gücü olamayan kişiler toplanır. Bu ise hiç iyi olmaz. Hatta aşağıda bahsedeceğim tedbirlere başvurulmaz ise ne kadar Seyyid varsa, ortadan kaldırılrsa yine de bu duruma bir çare olmaz.” diye o güne kadar yapılan layihalara özet mahiyette bir takım değerlendirmeler yaparak bu kısma son vermektedir.

Yemen’in ıslahını ise tek bir maddeye dayandırarak devletin işinin çok kolay olduğunu söyler. Nitekim Yemen’in ciddi ve hakiki ıslah çaresi olarak verdiği bölümde Yemen’deki kabilelerden bahseder. Burada ortalığı karıştıran beş tane kabileden bahseder. Bunların ıslah edilmesiyle Yemen’de herhangi bir sorun kalmayacağını söyler. Bu beş kabile ise Nehm (Nihm), Hevlan, Arhâb, Hüda, Hâşid-i Bekil olarak sıralanmıştır. Ayrıca bunların oturdukları yerlerin nereler olduklarını da vermiştir. Coğrafi yapılarına binaen, merkeze olan uzaklık mesafeleri ve bunların yanı sıra nüfus miktarları hakkında da malumatları detaylıdır.

Islahat önerilerinin çok olması ve öneri getirenlerin birçok açıdan olaya yaklaşmaları açıkçası devletin de içinden çıkamadığı bir duruma götürmüştür. Zira yukarıda ele alınan maddelerin her biri birer proje niteliği taşımaktadır. Osmanlı Devleti’nin son dönemleri göz önüne alınacak olursa yönetimin, bütün önerileri uygulama alanına sokması mümkün değil gibi gözükmektedir. Uzaklığı açısından ve devletin diğer bölgelerinde de sorunların var olması yapılacak olan uygulama ve müdahaleyi yetersiz kılmaya yetmektedir. Bu açıdan Ali Emirî Efendi’nin bu tek maddelik önerisi aslında daha devletçi bir öneridir. Devletçiden kastımız Osmanlı Devlet yönetimin lehinde bir öneridir. Çünkü o dönemlerde hiçbir ırki ve dini bağlılıkları bulunmayan dış devletlerin, tıpkı Ali Emirî’nin önerisindeki gibi, bölgede hâkimiyeti ellerine nasıl geçirdikleri artık bilinen gerçekler arasındadır.

Aşağıda Ali Emirî Efendi’nin kısa bir hayat hikâyesinden sonra Hatırat’ında mevcut olan, yukarıda bahsettiğimiz, ıslahat önerilerinin ve kendisinin asıl olarak nitelediği tek maddelik önerisinin tam metnini vereceğiz. Yine hiçbir uyarılama yapmadan verdiğimiz tam metin çevirisinin akabinde, bu önerileri içerisinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

bulunduran Yemen Hatıratı hakkında da bazı mütalalara yer vermemiz, izlediğimiz yöntem açısından daha yerinde olacaktır.

Ali Emiri'nin Hayatı

Ali Emiri Efendi, H.1274/M.1857 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir.⁹ Kendisi, Diyarbakır'da değerli şair ve âlim yetiştiren, bölgenin önemli ailesi olan seçkin Emirzadelerdendir. Ali Emiri'nin dedesi Saim Seyyid Mehmet Emiri Çelebi, Hz. Peygamber'in soyundan gelmekte ve aynı zamanda eski ünlü şairlerdendir. Nitekim Ali Emiri Efendi, bu zatın torunlarından olan Mehmet Şerif Efendi'nin oğludur.¹⁰ İlköğrenimini ailesi tarafından vakfedilen Sülukeyye Camii yanındaki Sülukeyye Sıbyan Mektebi'nde yapmıştır. Birçok müderrisin yanı sıra Feyzullah Fethi Efendi'den de hafızlık aldığı bilmekteyiz.¹¹ O dönemde Siirt sancağına bağlı Şirvan kaymakamı olan dayısı Abdülfettah Fethi Efendi'nin yanına giderek orada bir yıl (1868–1869) içerisinde Farsçayı öğrenmiştir. Yine Şirvan Naibi olan Nevinli Mehmet Emin Efendi'den de Arapçayı öğrenmiştir.¹² 1875 yılında tekrar Diyarbakır'a dönen Ali Emiri, yeni kurulan telgrafhane için açılan kurslara devam ederek Mors alfabesini ve telgrafçılığı öğrenmiştir. Ardından memuriyet hayatına atılarak Osmanlı Ülkesinin birçok bölgesinde memuriyetlikler yapmıştır.¹³ 23 Kasım 1907 tarihinde 5000 kuruş maaş tahsis edilerek, emekliye ayrılmayı uygun görmüştür.¹⁴

Ali Emiri Efendi, bulunduğu memuriyetliklerde herhangi bir usulsüzlük yapmadığı gibi zimmetine para dahi geçirmemiştir.¹⁵ Görevlerini, su-i istimal etmeden yerine getirerek örnek davranış

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), **Dâhiliye Nezareti (DH.), Sicil-i Ahval İdaresi Defterleri (SAİDd.)**, Dosya No:10, Gömlek No:659.

¹⁰ Ali Aksakal, "Ölümünün 60. Yılında Kitap Dostu Ali Emiri Efendi", **Türk Kültürü Dergisi**, S.250 (XXII), s. 105.

¹¹ BOA. **DH.SAİDd.**, 10/659.

¹² Kemal Çelik, **Ali Emiri**, Ankara, 1988, s. 6.

¹³ BOA. **DH.SAİDd.**, 10/659.

¹⁴ BOA. **DH.SAİDd.**, 10/660.

¹⁵ Ali Emiri'nin memuriyet hayatı ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz., BOA. **DH.SAİDd.**, 10/659; Ali Aksakal, **agm**, s. 105; BOA. **DH.SAİDd.**, 10/659; Kemal Çelik, **age**, s. 12; tayin yazısıyla ilgili yazışmalar için (29 Haziran 1895 tarihli belge) bkz., BOA. **İradeler (İ.)**, **Maliye (ML.)**, Dosya No:15, Belge No:1313/M-07; BOA. **DH. SAİDd.**, 10/659; M. Serhan Tayşi, "Ali Emiri Efendi", **İ.A.**, C.2, İstanbul 1989, s. 391; BOA. **Yıldız Tasnifi (Y.)**, **Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (A..Res.)**, Dosya No:105, Belge No:38; Ahmet Refik, "Ali Emiri Efendi", **T.T.E.M.**, S.1/78 (1340), s. 49; BOA. **İ..ML.**, 40/1313/B-43; BOA. **İ..ML.**, 63/1323/S-31; BOA. **Y..A..Res.**, 141/3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

sergilemiş bir kişiliktir. Bu nedenle hep taltif edilmiştir.¹⁶ Hatta 19 Aralık 1905 tarihinde Yemen'deki görevinden dolayı Altın Liyakat Madalyası almıştır.¹⁷

Uzun süren memuriyet hayatından sonra ömrünün çoğunu, vakfettiği ve bugün İstanbul'daki Fatih Camii yanında bulunan Millet Kütüphanesi'nde geçirmiştir. Birçok eser ve makale yazmıştır. Çeşitli bilim kurullarında yer almıştır. Bazı eserlerin çevirisini yaparak bilim hayatına kazandırmıştır.¹⁸ Kendisinde olaylara karşı tarih belirtme merakı olduğundan kendi vefat tarihini bile 23 Kanun-u Sâni, Çarşamba olarak belirtmiş birisidir.¹⁹ Nitekim 23 Ocak 1924 yılının sabahı uzun bir hastalık döneminden sonra vefat etmiştir.

Yemen'in Islâhâtına Dair Bazı Mütala'at*

Hıta-ı Yemâniye'nin ıslâhâtına dair verilen layihaları okudum. Ve ashâb-ı vukûf-ı malumât tarafından serd edilen mütala'aları dinleyerek zabt eyledim. Yemen'de bulunduğum birçok sene zarfında bunların tedkikât ve tatbikâtlarıyla uğraştım. Ve şimdiye kadar alınan Yemen'e azimet eden me'muriyet-ı mahsusa-ı devlet tarafından mevki-ı icraya razı olunan tedâbir ve ıslâhâtın cümlesini kuyudât-ı müsevvidât ve bil-umum Yemen Vilâyet gazetelerini salnâmelerini bularak rızâ-ı mevki-ı icraât ve ıslâhât edilen teşebbüsâtın cümlesini temin eyledim. Şu mevaddan ibarettir.

Birincisi – Yemen memurlarını ıslah eylemek.

İkincisi – Yemen kıtasını üç vilâyete taksim ve elviye ve kazaları adedini tezyid ve kura müteşekkil eylemek.²⁰

Dördüncüsü – Şimendüferler ve yollar yapmak.

Beşincisi – Kahvelikler yetiştirmek ve ziraatı ve sanayi ve ticareti tezyid eylemek.

¹⁶ BOA. **İradeler (İ.), Dosya Usulü İdaredeler Tasnifi (DUİT.)**, Dosya No:68, Gömlek No:54

¹⁷ BOA. **DH.SAİDd.**, 10/659,660.

¹⁸ Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev.Çoşkun Üçok), Ankara 2000, s. 439; M.Serkan Tayşi, **agm**, s. 391

¹⁹ Ahmet Refik, **agm**, s. 51.

* Başlık Ali Emîrî Efendi tarafından verilmiştir. Çeviriye uygun, hiçbir uyarılama yapılamadan tam metin olarak buradaki bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Ali Emîrî'nin Yemen Hatıratı adlı eserinden aldığımız ıslahat önerilerinin aktarımı bir takım hataları barındırabilir. Bu hataları, Şemseddin Sami'nin **Kamus-ı Türkî** ve Ferit Devellioğlu'nun **Lügat**'i ile mümkün mertebe gidermeye çalıştık.

²⁰ İkinci madde'den sonra üçüncüsü yoktur veyahut yazılmamış ya da unutulmuştur. Ancak aşağıda da göreceğimiz üzere bu maddelerin değerlendirilmesi esnasında da aynı atlama yapılacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Altıncısı – Sevahilin muhafazasıyla tüfenk ve cebhane ithaline meydan vermemek.

Yedincisi – Yemen'in kuvve-ı askeriyesini tezyid eylemek.

Sekizincisi – Sâdât ve rü'esaya ve meşâyih ve fakîhânaya ve harb ve darb ve ilkâ-yı fesâda muktedir olanlara maaşlar tahsis ve ta'yin, evlâdının hizmet-ı münasebette istihdam ettireler.

Dokuzuncusu – Ahâli-ı mahalliyyeden mürekkeb olmak üzere bir kolordu teşkil eylemek.

Onuncusu – Yemen'de adliye ve maliye müfettişleri veyahut dâimi suretle bir hey'et-i teftişye bulundurulmayub ve bunun müeyyed ve makarr-ı merkezi olmayub icâb-ı hâl ve maslahata göre her tarafta geşt ü güzâr etmek ve tahrir-i nüfus-ı umumiyenin icrâsına ibtidâr etmek.

İşte şimdiye kadar Yemen kıtasınca edilen teşebbüsât veyahut verilen levâyihde dermeyan olunan mevadd-ı ıslâhât ve mütala'attan en başlıcaları olmak üzere şu on husustan ibarettir. Bunların hemen cümleside fâideli ve mühim hususat olduğu derkâr ise de memâlik-ı mütemeddin ve fırkaya mahsus Yemen kıtasının ahvâl-ı hazîresi ve ahâlinin cümle ve haset ve bedeviyet icâbınca bundan hiçbir şey bir netice katiyen hâsıl edemez.

Çünkü birinci maddedeki Yemen memurlarını ıslahdır. Buna devletlü Hüseyin Hilmi Paşa Hazretleri pek ehemmiyet vermiş ve birçoklarını da cezalara çarparak San'a gazetesıyla fezahatlarını dahi ilan eylemiştir. Hâlbuki Yemen ahâlisinin kısm-ı azâmisi kendüleri mürtekb şerh-ı fezâhat ve bağıyy, kizb ve melânet olduklarından aslı var yok me'murları teşhir ve bir takım kabahati olmayanları mağdur eylemek ahâlinin teessüf-ı kalbini mucib olmaktan başka sonra sıra bize de gelecektir diye daha ziyade tevhiş ve bir takım hıvanet-ı Yemâniye'ninde işte me'murların hâline bakınız diye ahâliyi kendi taraflarına celbe sebebiyet vermiş bundan meşâyih ve fukahanın dahi selb-ı emniyet ederek mesele-ı zâilenin o zamandan kanamaya başlamasına sebep-ı müstâkil olmuştur. Zaten me'murları ıslâh eylemek bir vecibe olup bunu Yemen hakkında bir ıslâhât-ı münferide göstermekte hiçbir fâide olamaz.

İkincisi Yemen kıtasını üç vilâyete taksim eylemektir. Bu da eğer Yemen kıtası kâmilen taht-ı itaata alınırsa kâvâid-ı azîmeyi mucib olacağı bedihî ise de oralar kemakân hariç bırakılıub şimdiki mevcut olan mahaller bir vilâyet iken ve irâdat masrafı idare etmemekte iken üç vilâyete taksim ve elviye ve kazaların tezyidi masrafın tezyidinden başka zerre kadar bir kâideye müstelzim olamaz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Dördüncüsü olan şimendüfer ve yollar yapmak kaziyesi dahi imece malum olan bir teşebbüs-ü azîm ise de bunu kâvâid-ı azîmesi dahi nerede beyan edilecekse icra'ât ile iktitaf olunabilib yoksa Hüdeyde'den Cimele'ye veyahut Sanfure'ye kadar bir şimendüfer inşâsının kalem ve irâdât-ı masrafını idare etmeyecek mertebede fâidesi mahdûd kalır.

Beşincisi kahvelikler yetiştirmek ve zirâ'ât ve ticâret ve sanayi-yi Yemâniye'yi tezyid eylemek dahi zirde arz edeceğim icraâtın neticesinde olabilüb yoksa iğtişâşat böyle devam ettikçe bu hususa takdir-ı ikdam edilse iş başından başlanılıb ortadan başlanmış olacağı cihetle netice-ı müfide-ı kâfiye istihsâl olunamaz.

Altıncısı sevhâlin muhafazasıyla tüfenk ve cebhane ithaliyle ahâliye fûruhât bulunmaya fırsat ve meydan vermemektir. Tûl-u saattan mütecaviz olan bir mahalli ve hususuyla diğer ciheti Âden ve Umman'a muntahi olan bir kıtayı ve buralarla ne kadar muhafaza edilse bir tedbir-i muvakkat olub bundan da layıkıyla bir netice-ı radiyye daima istihsâl olunamaz.

Yedincisi Yemen'in kuvve-ı askeriyesini tezyin eylemek. Yemen'in Tihame kıtası gayet harr ve Cebel cihetinde bunun tamamıyla aksi olduğu gibi her kazânın havası ve münâ'ât-ı mevkişi başka bir hâl ve şekilde olduğundan ve bununla beraber bir günde mesela geceleri mütedit ve sabahları gayet müessir soğuk ve öğleden sonra gayet hararet hâsıl ve bu hâller bazen yekdiğeri makamına kâim olmağla umum Yemen suları kuyu suyundan ibâret ve ekserisinin pek mûzır olmağla ahâli su içmeyub susadıkça suyun içine kişr tabir olunan kahve kabuğu koyub ve suyu gayetü'l-gaye kızdırub mazarâtını def ile şekersiz ve çay gibi içerler. Günde bir sabah ve bazen dahi akşam içerek başka suretle su içmezler ve arkalarında bir torba olub içine bir iki kıyye kavrulmuş darı vaz' ile yolda giderken ve harb ederken mezkûr darıyı ağzına alub hem eğlenir ve hem onunla birkaç gün gıdalanır. Başka bir şey yemezler ve kendüleri böyle baş açık ve yalın ayak ve üryan oldukları hâlde hanelerinin her biri en müthiş topun yıkamayacağı bir istihkâmdır. Hatta eski evlâd-ı etrakten olub abacı namıyla mülakkab olan Anslı bir Arabın hanesine Miralay Nazif Bey şu mesele zayi ile dört bin sekiz yüz top mermisi attığı hâlde eşkiya haneden çıkmamış ve nihayet haneyi de yıkamayarak Miralay-ı mumailiyh bir hane önünde aciz kalmıştır. Hâlbuki böyle günlerle bir hâne önünde duran ve susadıkça o misillü sularını içen efrad şîşub yerinde kalıyor ve niyahet kuvve-ı maneviyesi bozuluyor. Binaenaleyh Yemen'in kuvve-ı askeriyesi ne kadar tezyid edilirse edilsin bundanda netice-ı katiye matlûbe hâsıl olamaz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

8* sekizincisi Sâdât ve rü'esaya ve meşâyih ve fukahaya ve harb ve darbe ve ilkâ-yı fesâda müktedir olanlara maaşlar tahsis ve ehli erbâb-ı evlâtları hizamât-ı seniyyede istihdâm eylemek.

Bu pek münasib bir meslek ise de şimdiye kadar verile gelen dua-gûyluk namiyle bir takım acezeye veyahut şedid kimesne olan meşâyih ve rü'esaya verilmeyüb zaten devlete hiç bir vakitte isyan etmemiş ve isyan etmekte ellerinden gelmemekte bulunmuş olan mahallere verilmiştir. İngiltere Devleti Lahic'i vesair Nevâhi-i Tis'a'yı bu teşebbüsle elde etmiştir. Bu teşebbüs bizde kâbil-i tatbîk ise de fakat Yemen'in zarûret-i hâliyesi ve hususiyle mal me'murlarının hâl ve hareketi bu husus bazı Sâdât ve meşâyih hakkında tatbîk edilebilir.

9 dokuzuncusu rabi' ve tedricen nısf-ı ahâl-ı mahalliden mürekkeb olmak üzere bir kolordu teşkil eylemek kaziyesini dahi Yemen'in ahvâl ve ahlâk hasırıyla tatbîki pek müşkîl ahvâldendir. Bu husus dahi zirde arz eyleyeceğim icraâtta sonra olunabilir. Çünkü bu kolordu efrâdı Cebel ahâlisinden alınsa asla emniyet olunamaz. Ve Tihame veyahut sair mûti olan ahâlisinden yazılsa bunu yüz neferi Cebel ahâlisinin bir neferini bile muadil olamaz ve bu kolordunun teşkiline şu hâlde iken teşebbüs olunmasının âdem-ı fâidesinden başka beyne'l-aşayir büyük bir tevâhhûsu mucib olunur.

10 onuncusu Yemen'de adliye ve maliye müfettişleri veyahut dâim surette bir hey'et-i teftişye bulundurmak ve bunların muayyen ve mikdar bir merkezi olmayub icâb-ı hâl ve maslahât-ı kuvvet her tarafta geşt ü güzâr etmek ve tahrir-ı nüfus-ı umumiyenin icrâsına ibtida eylemek bu da müterakki ve mütemeddin olan memâlik için olabilir yoksa Yemen'de asla fâide hâsıl olamaz şimdiye kadar Yemen'e evvel vakitte hey'et-i teftişye gelmiş ve bunların bir çok ıslâhât-ı müfide icrâ etmişler ise de iğtişâat-ı mütevaliye kökünden giderilemediği cihetle hiçbir icraâtta netice-ı müfide-ı muntazıra iktifaf olunamamıştır. Ne kadar müfettişler ta'yin olursa yine netice budur. Ve tahrir-i nüfus-u umumiye dahi fâideden ziyâde mazarâtı tevellüt eder. Çünkü kabail-ı asiye tahrir olunamaz ve kabail-ı matiyeninde husumeti celb eder.

11 on birincisi Yemen'den doğrudan doğruya sâir memâlik-i şâhâne gibi nizâm-nâme-ı askerî hükmünün icrâ olunmasıdır. Vâk'a mümkün olsa pek çok fâideyi müstelzemdir. Fakat zirde arz edeceğim tedabir icrâ olunmaz ise asâkir almakta pek büyük tehlikedir. Çünkü

* Ali Emiri, Yemen Hatratı isimli eserinde bu maddeleri sıralarken 8. maddeden başlayarak rakamlandırma da yapmıştır. Asıl metne bağlı kalınarak burada verilmeye çalışılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

asker alınmaya teşebbüs olunmadı mı ahâliyi mûtiyede ürkerek kabâil-ı asiyeyle iltihâk ederler. Ol vakit Yemen'in gâilesi bir iken yüz olur.

12 on ikincisi imamlık davası eden Sâdât'ın ve ailelerin mutlaka Yemen'den tedibi olup bu da doğru değildir. Çünkü imâmet davası edenler mahsus bir sülale olduğu gibi zaten bunların kendilerinden dâvâ-yı imamet etmiyorlar ve etseler de işlerine gelmeyince kimse dinlemez. Kabâilî muharrer kitaba uydurmak için bir şahsa Bu Seyyiddir, İmamdır diyorlar. İster Seyyid olsun ister olmasın başına da biraz haşarat cem oldu mu artık herkes ona bütün tabiyet ederler.

(Üstte hülâsâ ettiğim on iki mesele Yemen'in şimdiye kadar ıslâhât ve bu babdaki mütala'atın hülâsâsıdır. Bunların hiç birisinin Yemen'in ıslâhına kâfi olmadığı mezkûr maddeler hizasına arz eylediğim mütala'atla ve şimdiye kadar hiç birisinin icrâ olunmamış ve başlananların bile netice pezir-ı muvaffakiyet olamamasıyla mesbûttur.)

Binâenaleyh ne kadar Seyyîd denilen evâmil var ise kâfesi kaldırılrsa yine mesele fasl û cism olunamaz ol zırde arz edeceğim tedâbire teşebbüs olunmayınca.

Yemen'in Ciddi ve Hakiki Çare-ı Islâh

Malumdur ki Yemen vilâyeti üç milyondan mütecaviz ahâli havâi olup Tihame ve Sara namlarıyla ikiye münkasemdir. Bunlarda iki sülaleden teşib etmiştir. Tihame ahâlisi Numan ibn-i Mudar ibn-i Adnan ve Sara ahâlisi Hemdan ibn-i Zeyd ibn-i Kehlan ibn-i Kahtan'a mensubdurlar.

Tihame ahâlisi şafiyü'l-mezheb olmakla beraber her zaman müttebi ve münakaddırlar. Mesela Sara, Bağ-ı Cebel ahâlisine geliyor. Bu ahâlîde birçok maneviyeden ziyade olduğu hâlde bunların içinde cenkçi ve fitneci ve daima muharebe ve mukatle eden ve büyük gâilelere sebebiyet veren beş kabiledir. Diğerleri bu kabilelere ya havftan veyahut anların istifadelerini ve muvaffakiyetlerini gördükten sonra anlara iltihâk ederler. Bu beş kabile ıslâh ve tadib edildi mi artık ne İmam Kasımların hüküm ve ehemmiyette kalır ve ne de sair kabâil ve aşâirin Yemen ıslâh olunub biter gider.

Bu beş kabile Ahî, Nehm (Nihm), Hevlan, Arhâb, Hüda, Hâşid-ı Bekil kabilelerinden ibârettir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Nehm kabilesi merkezi vilâyet olan San'a'nın şarkında ve on saat mesafede mezkûr ve inas ve sıbyan olarak mecmu' _____* raddesinde.

1 – Nehm, San'a'nın şark cihetindedir ve 5 saattir. Miktar-ı nüfus yirmi beş bin raddesindedir.

2 – Arhâb, San'a'nın cenub-ı şimâlinde ve 6 saatten on iki saate kadardır. Kısım-i a'zâmîsi ova ve dağdır. Cebeli pek azdır. Fakat Cebel-ı Yezid'e firar ederler. Da'iren madar beş altı saatlik mesafededir. Miktar-ı nüfusu on iki bin raddesindedir. Bazıları gayet zengindir. Yemen'in en fenası Arhabdır. Ar ve bela-yı teşebbüsâtı tahrik ve teşvik ederek San'a'nın daima yolunu kesen bunlardır.

3 – El-Hüda, San'a'nın cenubundadır. Mikdar-ı nüfusu on iki bin raddesindedir.

4 – Hevlan, San'a'nın cenubundadır. Mikdar-ı nüfusu ____**

5 – Haşid-i Bekil ve Cevf, San'a'nın şimâl-ı şarkındadır. Fakat ekserisi şimâle düşer. Mikdar-ı nüfusu ikiyüz elli bin raddesindedir. Kabile-ı cism Umran'dan üç saat ötede başlar.

6 – Cebel-ı Yezid, San'a'nın şimâlinde ve Umran'dan beş saat ötededir. Muhkem ve sarb dağlarıdır.

7 – Ben-ı Hüseyin ve Ben-ı Haris dahi denilir. San'a'nın bir saat şarkında Ravza'dan itibaren başlıyor. Nüfusu yirmi beş bin kadardır.

8 – Şehare (Şihare) ve Cebel-ı Şehare. Cebel-ı Şehare iki bin beş yüz metre kadar istifada ve sarpa yapılmış kayadır. Şehare kasaba-ı sağiresi bunun ortasındadır. San'a'dan Şehare, Umran (Amran) ve Hamr ve Taberan-ı tarikiye altı yedi gündür. Ve Hudeyde'den Zeydîye'ye sevkü'l-ceyş dahi andan Mahfe'ye kadar dört gündür. Andan Şihare'ye dahi dört gündür ki Hudeyde'den Şihare'ye sekiz günde varılıyor. Asgari tariktir. Bu cihetle bir de Hace tarihi vardır. Şehare hem Cebel cihetinde hem Tihame'ye nazırdır.

* Ali Emiri bu çizik olan yeri boş bırakmıştır. Orijinal metinde de çizik gözükmemektedir. Burada herhalde ya sonradan bir-iki kelime ekleyecekti yahut ta vereceği bilgiyi unutup sonradan dönmek kaydıyla boş bıraktı.

** Miktar-ı nüfusu diye yazıldıktan sonra boş bırakılmıştır. Muhtemelen bilgi eksikliğinden boş bırakılmıştır. Çünkü asıl metinde, diğer maddelerde noktalama işareti kullanılmışken burada herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Bu ise bilgi eksikliğini sonradan tamamlayacağı doğrultusundaki kanaatimizi güçlendirmektedir.

Değerlendirme

Burada vermeye çalıştığımız bilgilerden sonra, eğer I. Dünya Savaşı öncesinde yabancıların bölge insanını nasıl elde ederek bize karşı kullanıldığını biliyorsak, Ali Emiri'nin bu eserindeki asıl ıslâh çareleri altında verdiği bazı malumatların önemi de kavramış sayılırız. Zira burada bazı kabilelerin ve ailelerin önem arz ettiğini ve toplumunda bunların peşinden sürüklenerek gittiğini belirtmektedir. Şüphesiz az çok, günümüzde bile Ortadoğu coğrafyasını tanıyan kişiler bilirler ki soy kavramı, burada yaşayan toplulukları ve halkı harekete geçirmede, büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde de oldukça sık boy gösteren Yemen isyanlarına bu açıdan bakmak yerinde olacaktır. Çünkü Emiri'nin bu önerilerinden çıkardığımızı göre; yönetimi eline geçirmek isteyen kişiler, soylarını hep Hz. Ali'ye dayandırarak meşruiyet kazanmışlar ve bu sayede de halkı peşinden sürüklemesini bilmişlerdir. Yönetici olmanın burada ilk şartı, aile kökeninde aranmıştır. İşte Ali Emiri'nin önerilerinde bahsettiği bu aileleri, devlet görevinde istihdâm etmek ve bir takım kişilere maaşlar tahsis etmek yoluyla bunların yönetime karşı olan hareketlerine bir son verileceği belirtilmektedir. Hatta böyle yapılırsa artık hiçbir İmam'ın halka söz geçiremeyeceğinden bahsedilmektedir. Bu da bize, hâlen daha geçerliliğini koruyan, imamlık kurumunun yaşandığı bölge insanına karşı, nasıl bir tedbir alınacağını ortaya koymaktadır. Zira şimdiye kadar Yemen'de yapılan ve yapılması planlanan ıslâhâtların geçersizliğine sebep olarak bu kabile hayatı gösterilmektedir. Dahası yönetimlere, bölgeyi tanımayan ve bölge insanının özelliklerini bilmeyen yönetici tayini de eklenince büsbütün içinden çıkılmaz durum arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin sancısı hâline gelen bu kabile isyanları, Yemen bölgesinde kabile hayatı dışında yaşayanları da etkileyerek, kendilerini milliyetçilik akımının tesirine bırakmalarına ve üstüne Batılı devletlerin emperyalist anlayışları da eklenince bu durum yerini sonu gelmez karışıklıklara bırakmıştır. Zeydîlik inancının oldukça etken olduğu bölgede yaşayan halk, kendi imamlarının üzerinde bir hâkimiyete pekiyi gözle bakmamış, otoritesini sağlamlaştırmak isteyen Osmanlı Devleti ise burada hâkimiyetini iyice güçlü tutma yoluna gitmiştir.

Bölgede ve özellikle de Yemen'de Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet gibi dinlerin yanı sıra Şafilik, Zeydîlik, İsmaililik ve Vahhabilik gibi mezheplere mensup halk bulunmaktaydı. Nitekim her dinin veyahut mezhebin şer'i kanunların uygulanmadığını düşünmesi ve inanç itibarıyla merkezle bir olmamaları, onların devlete karşı soğumalarında etken olmuştur. Bütün bu soğukluğa yabancıların

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

yaptığı yönlendirme de eklenince bu durum büsbütün artmıştır. Ayrıca devlet merkezinden uzak bölge olması nedeniyle, Yemen idari açıdan zaman zaman sürgün bölgesi olarak kullanılması, vilâyette bir takım sorunları da beraberinde getirmiş ve kurulması planlanan hâkimiyetin aksine iyice idarede zayıflama baş göstermiştir. Halkın, Yemen'in yeraltı ve yerüstü bakımından zenginlikler içermesine rağmen, zengin olmaması ve yetiştirdikleri mahsulleri satmakta zorluklar çekmeleri isyana destek vermelerini gerektiren dikkate şayan özellikler arasındadır. Ali Emirî'nin Yemen'in Asıl ve Hakiki Çare-i Islâhı adı altında verdiği bilgilerin ne kadar yerinde olduğunu I. Dünya Savaşı'nda göreceğiz. Zira yabancı devletlerin bölge halkını elde edip Osmanlı'ya karşı kullandırmanın yolunu, kabile önderlerini satın alarak veyahut bir takım vaatlerle kandırarak, bulmuştur.

Yukarıdaki bilgileri Ali Emirî'nin Yemen Hatıratı isimli el yazısı eserinden verilmiştir. Osmanlı idaresinde bulunan Yemen Vilâyeti hakkında Ali Emirî Efendi tarafından yazılmış olan Yemen Hatıratı isimli el yazmasında, Hz. Muhammed döneminden başlamak üzere San'a, Cened ve Sa'da valilerinin isim listeleriyle, birincisi sayabileceğimiz bölüm oluşturulmuştur. Eserin sayfalarında verilen vali isimlerinin, diğer sayfalara geçişlerde, ancak diğer sayfalardaki tarihlerden bağlantı kurularak bu listeler takip edebilmektedir. Zira bir önceki sayfada San'a valilerinin isim listesi yer alırken devamı olan sayfada Sa'da, Cened veyahut Yemen valilerinin isim listeleri verilmektedir. Bu durum da varak olarak adlandırılan iki sayfadan oluşan, bir belge ile diğer belge arasında bütünlük olmadığını göstermiştir.

Hatırat, Rika hattının en nefis yazım örneklerinden birisi olarak sayabiliriz. Ali Emirî Efendi'nin bizzat şahit olduğu ve tarafından aktarılan bilgiler, hatıratın ikinci bölümü sayılabilecek olan kısımda yer almaktadır. Bu kısımda sayfa geçişleri bir bütünlük göstermektedir. Bu durumda bize, asıl ilgili kısım olan hatırat kısmını, vali isimlerinden önce veyahut sonra oluşturduğunu gösterir. Yer yer bizim dipnot diyebileceğimiz bilgiler sayfaların kenarlarına düşülmüştür. Bu notlar da dilinin Arapça olması ve oldukça karışıklık arz etmesi açısından olumsuz yönde, eleştirilebilir mahiyettedir.

Yemen'deki araştırma neticesinde yazılan bir rapor ve ıslahat çarelerinin özeti ve çare önerisinin ardından Hatırat, Yemen'de isyan etmiş ve hayatlarını kaybetmiş İmamların isim listelerini içeren detaylı bir soy kütüğü ile son bulmaktadır. Toplam 47 varaktan oluşan bu eserin her bir varığında iki sayfa bulunmasına rağmen iki sayfanın da zaman zaman kullanılmadığını müşahede edilmektedir. Bazı sayfalarda Ali Emirî'nin mührünün bulunması ise hatıratın istinsah

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

olmadığı ve kendisi tarafından yazıya geçirildiğinin kanıtı olarak görülebilir.

Bu eser, yazı hattının güzel olması ve dilbilgisi kuralları açısından oldukça yeterli olması nedeniyle önem taşımaktadır. Yemen Tarihi üzerine bir boşluğu dolduracak nispette bir eserdir. Zira Yemen yöneticilerinin, İslamiyet'in bölgeye gelişiyle beraber ele alındığı ve bu kayıtların Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar getirildiği başka bir esere müşahit olamamaktayız. Yine piyasada var olan birçok hatıratın aksine bu eser, ıslâhât layihalarının özeti olarak dikkat çekmektedir. Hatırat denilince, aklımıza, klasik anlamda gezilip görülen yerlerden bahsedilmiş veya karşılaşılan bir olayı anı şeklinde verilmiş bir eser gelmektedir. Oysaki Ali Emirî Efendi bu hatıratında gezip gördüklerinden ziyade öğrendiği yahut duyduğu bir takım bilgileri direk olarak verme yoluna gitmiştir. Resmi görevli olmasına rağmen, bir rapor hariç, telgraf gibi resmi yazışmalara dahi yer vermemiştir. Kendisinin bir kitapsever olması hasebiyle Yemen'de görevi esnasında karşılaştığı ve gördüklerini değil, daha ziyade öğrendiği bilgileri ve müracaat ettiği eserleri aktarmayı yeğlemiştir. Daha önceki bölümlerde, Ali Emirî'nin hayatı kısmında da bahsettiğimiz üzere bu coğrafyaya, sırf bir kitabın varlığına binaen, gitmeyi göze aldığını bilmekteyiz. Bu durum elbette ki hatırat içerisinde, Ali Emirî'nin ulaştığı kitaplardan izler bulmak kaçınılmazdır. Ancak Ali Emirî'nin daha önce varlığına ihtiyaç duyduğu eseri İstanbul'da ele geçirmesi üzerine Yemen'e bir doktor raporu olarak gitmemiştir. Fakat daha sonra teftiş heyetinin bir azası olarak tekrar Yemen'e yeniden görevlendirilmiş ve bunu da kabul etmiştir. Bizim aklımıza acaba Ali Emirî yeni bir kitap peşinde mi, sorusunu da getirmektedir. Veyahut İstanbul'da ele geçirmiş olduğu eserdeki okuduğu bilgilerden etkilenmiş olacak ki Yemen'e gitmeyi göze almıştır.

Millet Kütüphanesi'nin müdürlüğünü de yürütmüş olan Ali Emirî Efendi için Yemen'in neden önem taşıdığı, bizler açısından daha da iyi anlaşılmaya başlanılmıştır. Hatırat, Ali Emirî'nin Yemen Hatıratı ismini taşıması hasebiyle önem taşımaktadır. Çünkü Ali Emirî son dönem tarihçilerimiz arasındadır. Özellikle de Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't-Türk adlı eserini bulması nedeniyle, hatırı sayılır bir yere sahiptir. Şüphesiz Yemen üzerine yapılan çalışmaların azlığı düşünülecek olursa bu Hatıratın, müracaat olunacak kaynaklar arasındaki önemi bir kat daha artacaktır.

Yine bu eserin diğer hatıratlardan farklılık arz ettiğini yukarıda bahsetmiştik. Ayrıca metodolojik açıdan esere bakacak olursak günümüz yazım metotlarına oldukça benzerlik gösteren

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

yapılar karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde Erkan-ı Harbiye binbaşlarından Tahkikat Memuru Haşim'in raporuna da yer veren Ali Emirî, günümüz kaynak gösterme yöntemi diyebileceğimiz dipnotlarla yazdığı bazı kısımları desteklemiştir. Bu raporda San'a'da, yönetimde bulunan Ali Paşa hakkında söylenen iddiaların araştırılması yapılarak, bu iddiaların sebebi ve sonuçları ortaya konulmuş ve kanaatlerinin uygun gördüğü sonuca yer verilmiştir.

Akabinde Yemen'in ıslah edilmesine dair on iki madde bilgi verilmiştir. Burada yapılması gereken idari ve içtimai bir takım malûmatlardan bahsedilmiştir. Ancak bu maddelere Ali Emirî tarafından şerh düşülerek eklentilerde yapılmış ve önerilerin geçersizliği savunulmuştur. Neden geçersiz sayılacağını da anlatmıştır. Ardından gelen sayfalarda Yemen'e dair yapılacak düzenlemelerin asıl önemli olanlarını, bu eleştirilerinin peşi sıra vermiştir. San'a ve diğer şehirlerde yönetimi elinde bulunduranlara dair verdiği bilgiler sırasında da sık sık kenar notları düşmüştür. Al-Necah, Himyeri, Eyyübi, Gassani, Beni Resul, Beni Tahir, Süleyhiler gibi birçok yönetimlerin burada hâkimiyet sürelerinden de bahsetmiştir. Burada valilik yapanlara binaen çeşitli dönemlerde yukarıda adlarını saydığımız hanedanlıklara mensup yönetici ve imamların isimleri, bunların yönetime geçiş tarihleri, yaptıkları mücadeleler, yenilgi tarihleri ve ölüm tarihleri vesaire gibi olaylar hicri yıl olarak hep ifade edilmiştir. Hatta bu kişilerin kabirlerinin buldukları yerler hakkında bile bizlere oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Bir takım kişilerin ise kabirlerinin bulunmadığından bahsetmiş olması, Emirî'nin Yemen'de bu kabirleri ziyaret ettiğini ve buradaki kitabeleri okuduğunu da göstermektedir.

Ali Emirî, bu isimleri verirken sık sık düştüğü notlarda bir karışıklık söz konusu olsa da numaralandırma ve noktalı imleçlerle bu durumu ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Ancak bir sayfa üzerinde birden çok kaynak gösterme ve ek bilgi verme yoluna gidince ister istemez bazı varaklarda karışıklılar ortaya çıkmıştır. Bu ise bizlere, hatıratın, sonradan temize çekileceğini ancak bunun yapılamadığı kanaatini uyandırmaktadır.

Ayrıca bu bilgiler verilirken Hatırat'ta gözümüze bayan yönetici isimleri takılmaktadır. Zira Yemen gibi bir bölgede bir bayanın valilik yaptığı veyahut yöneticilik yaptığı düşünülecek olursa günümüz açısından oldukça dikkat çekmektedir. Çünkü modern anlamda bile kadının ikinci planda tutulduğu ve gelişmişlik açısından ikinci ve üçüncü dünya ülkelerinde böyle bir durumun varlığından söz etmek oldukça güç bir durumdur. Oysaki buradaki bilgilerden H. 847/M.1443 yılında iki yıl olmak kaydıyla ve tekrardan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

H.850/M.1447 yılında on yıl süre ile Sa'da şehrinde Fatıma bint-i Hasan bin Selahaddin adında bir kadının toplam on iki yıl valilik yaptığını öğrenmekteyiz. Yine San'a'da H. 840/M.1437 yılında bir yıl olarak Fatıma bint-i el-Hasan bin İmam Selahaddin adında bir bayanın varlığını müşahade etmekteyiz. Bu iki isim muhtemelen tek bir bayandı. H.492/M.1487 yılında ise Süleyhi hanedanlığına mensup el-Hürretü's-Seyyide bint-i Ahmed bin Muhammed es-Süleyhi adlı bayanın tam kırk yıl gibi bir müddet ile yöneticilik yaptığını görmekteyiz. İslam öncesi kadının oldukça geri planda tutulduğunu ve hele hele de kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüklerini düşündükçe, İslamiyet'le birlikte farklı bir bakış açısının geldiğini itiraf edebiliriz. Görülenin ve batılı oryantalistlerin hayali olarak çizdikleri harem ve kadın modelinin aksine, bu eserden kadınların idarede oldukça etken olduklarını görüyoruz. Bu durumda hayatımıza sokulmak istenen Harem'deki kadınların yarı çıplak oluşları ve dört duvar arasında günlerini geçirdikleri gibi bir takım olumsuz izlenimleri silip götürmektedir.

Hicaz'daki Araplar haram aylar denilen üç aylara girildiğinde birbirleriyle olan mücadelelerini bırakarak bir sulh dönemi geçirirler. Oysaki biz Ali Emirî'nin eserindeki verilen bilgilerden anlıyoruz ki Yemen'deki Araplar, kuzey bölgelerden farklılık arz ediyorlar ve Ramazan'da bile birbirleriyle harp edebiliyorlardı.

Burada ele alacağımız bir başka durum ise Hatırat'ın günümüz harfleriyle baskıya çıkarıldığı nüshadır. Bu Hatırat bir araştırmacı tarafından yayınlanmıştır. Yemen Hâtırâtı adını taşıyan ve Haziran-2007 baskısıyla piyasaya çıkarılan bu eser, şüphesiz yapmış olduğu çalışma açısından kıymet taşımaktadır. Ancak bir taraftan da hayal kırıklığına uğratmıştır. Araştırmacının yapmış olduğu çalışma, sade bir çevir niteliği taşımakta olup içeriği günümüz diline uyarlamadan ibarettir.

Nitekim yaptığımız karşılaştırma ve değerlendirme sonucu bu kitapta yer yer bazı hatalar da gözümüze çarpmıştır. Bu hatalar, Yemen Tarihi üzerine yapılan çalışmalara başvurulmamasından kaynaklanmıştır. Bu yüzden yazar, Hâtırât'ta geçen bazı yer ve şahıs isimlerinde yanlışlıklar yapmıştır. Örneğin yayınlanan bu eserin 25. sayfasında Ta'iz şehrini Ta'rif diye neşretmiştir. Yine 29. sayfasında Yafuriler olarak anılan kabile adlarını hep Cafer diye çevirmiştir. Hicretle başlatılan tarihlerde bazı zaman aynı yıl içerisinde birkaç vali ismi olduğu bizim yapmış olduğumuz aktarmalarda mevcut olduğunu gördük. Ancak araştırmacı, bazı tarihlerin tekrar oluşundan dolayı bu isimleri gözünden kaçırmıştır. 30. sayfada hicri 431. ve 438. yıllardaki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

isimler verilmemiştir. Hatta meşhur Eyyübi komutanlarından Seyfü'l-İslam Tuğtekin'i eserin 31. sayfasında Taftgin ve bazı yerlerde de Taftkîn olarak yazmıştır. Şayet yazar çeviri öncesi kısa bir Yemen Tarihi üzerine araştırma yapmış olsaydı böyle bir hataya düşmemiş olurdu. Yine meşhur Osmanlı komutanlarından Neşşar Mustafa Paşa'yı Nisar Mustafa Paşa diye 33. sayfada vermiştir. Sa'da valisi olarak 595 ve 605 yıllarında görev yapmış olan kişinin ismi, belirtilen iki yılda da bütünlük göstermemektedir. Şahıs isimlerine binaen yer isimlerinde de hatalar göze çarpmaktadır. 36. sayfadaki Zemar'ın Remaz diye çevrilmiş olması buna örnektir. Böyle birçok eksikliğin yanı sıra büyük bir tarihi hataya da düşmektedir. Zira bu yayınlanan eserin 39. sayfasında verilen "Haliciler" diye bir hanedanlık bulunmamaktadır. Hatta Hatırat'ın çevirisini yapan yazar, bu hatasını ilerleyen sayfalarda da yer yer devam ettirmiştir. Yaptığımız araştırmalar bu hanedanlığın Süleyhiler olduğunu kanıtlamaktadır.

Şunu da itiraf etmeliyiz ki araştırmacı Arapçaya olan hâkimiyeti nedeniyle okuyucunun anlayamayacağı yerleri Türkçeye de uyarlama yoluna gitmesi öte taraftan bu yayının artısı olarak görülebilir. Şüphesiz yapılan bir yayın konusu itibariyle önem taşır. Bu Yemen Tarihi üzerine olunca önemini bir kat daha artırır. Çünkü bir elin parmaklarının sayısını geçmeyecek kadar az kaynakçasını bulunan Yemen Tarihi, bizler açısından kısır bir alanı da ihtiva etmektedir. Yabancıların yapmış oldukları seyahatler ve bunların daha sonra çıkardıkları Yemen hakkındaki yayınların çokluğunu düşünecek olursak geride kaldığımızı söyleyebiliriz. Yanlışları da olsa yayınlanan bu esere olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmak daha sağlıklı olur. Zira burada asıl amaç olan bu kısır sahada gün yüzüne bir eser daha çıkarmaktır. Bunun bizler veyahut başkaları aracılığıyla olması bir önem arz etmemektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi;

Dâhiliye Nezareti-Sicil-i Ahval İdaresi Defterleri, Dosya No:10.

İradeler, Dosya Usulü İdaredeler Tasnifi, Dosya No:68.

Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Maruzat Evrakı, Dosya No:105.

İradeler, Maliye, Dosya No:15.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.

Ahmet Refik, "Ali Emirî Efendi", **T.T.E.M.**, 1/78 (1340).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- AKSAKAL, Ali, “Ölümünün 60. Yılında Kitap Dostu Ali Emirî Efendi”, **Türk Kültürü Dergisi**, S.250 (XXII).
- AL-HADDAD, Abdul-Rahman, **Cultural Policy in the Yemen Arab Republic**, Unesco, Fransa 1982.
- Ali Emirî, **Yemen Hâtırâtı**, Millet Genel Kütüphanesi, No: 653.
- BABİNGER, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.
- BRAUDEL, Fernard, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- BURY, G. Wyman, **Arabia Infelix or The Türks in Yamen**, Macmillian and Co., London 1915.
- ÇELİK, Kemal, **Ali Emirî**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1988.
- EHİLOĞLU, Zeki, **Yemende Türkler**, Kardeş Matb., 1952.
- Ferik Atif Paşa, **Yemen Tarihi**, Manzume-i Efkâr Matb., İstanbul, 1326.
- İRTEM, Süleyman Kani, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, (Haz. O. Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 1999.
- Mahmut Nedim Bey, **Arabistan'da Bir Ömür**, (Der. Ali Birinci), İsis Yayıncılık, İstanbul 2001.
- MANTRAN, Robert, **İslamın Yayılış Tarihi**, (Çev. İsmet Kayaoğlu), A.Ü.B., Ankara 1981.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat**, (Haz. Neşet Çağatay), T.T.K., Ankara 1992.
- ÖZBARAN, Salih, **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Devletler ve Hanedanlar**, Kültür bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.
- SIRMA, İhsan Süreyya, **Yemen İsyânları**, Umut Matb., İstanbul 1996.
- SIRMA, İ. Süreyya. “Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.12, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982,
- SIRMA, İ. Süreyya. “Yemen”, **İ.A.**, C.13, M.E.Bas., İstanbul 1986.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Şemseddin Sami, **Kamusü'l-Alam**, C.6, İstanbul, 1317/1891.

ŞEŞEN, Ramazan, **Selahaddin Eyyübi ve Devlet**, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

Tabib Miralay İbrahim Abdüsselam, **Yemen Seyahatnamesi (Coğrafyayı Nebatisi)**, Hilal Matbaası, Dersaadet 1324.

TANRIKUT, Asaf, **Yemen Notları**, Güzel Sanatlar Matb., Ankara 1965.

TAYŞI, M. Serhan, "Ali Emirî Efendi", **İ.A.**, C.2, T.D.V. Yay., İstanbul 1989.

UĞURLU, Nurer, **Yemen Savaşları Anlatıyor**, Örgün Yay., İstanbul 2007.

ÜNLÜ, Nuri, **İslam Tarihi**, M.Ü.İ.F.V.Yay., İstanbul 1984.

YAVUZ, Hulusi, **Rumuzi Tarihi**, T.T.K. Bas., Ankara, 2003

Yemen Vilayet Salnâmesi, 1305, 1307, 1308.

YURTMAN, A.Seniy, **Yemen Yolunda**, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1325.

ZEYDAN, Corci, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, (Çev.Nejdet Gök), C. I, İletişim Yay., İstanbul 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*